

Ramiz NƏCƏFLİ

Bakı Dövlət Universitetinin "Mənbersünaslıq, tarixsünaslıq və metodika" kafedrasının dissertantı

(əvvəli ötən sayımızda)

İmam Əli bir müddət burada qalaraq əhalinin vəziyyəti ilə tanış olur, vergi verənləri dinləyir, bu işdə özbaşınalıqlar olub-olmadığı ilə maraqlanır. Əhali yaxınlıqdakı qayalıqlardan çinçilin uçub gələrək çayın qabağını kəsdiyini və bunun bir "dərya" əmələ gətirdiyini, bu dəryanın isə onların başqa kəndlərlə əlaqədə olduğu yolu kəsdiyini söyləyir. İmam Əli bu mənzərəni seyr edərək görür ki, insanlar qonşu kəndlərə uzaq bir məsafədən gedib-gəlməli olurlar. Beləliklə imam Əli geri qayıdaraq böyük bir qoşunla gəlir və kəndin qarşısındakı qayalıqları qoşunla dağıdaraq dərya əmələ gətirmiş suyun qabağını təmizləyir. Çayın səviyyəsi 2-3 metr aşağı düşür. Bununla da insanlar yol rahatlığı tapır. İmam Əli buradakı qalanın adını qəssabın şərəfinə Comərd qalası qoyur. Comərd qalasının əfsanəsilə dillərdə əzbər olan imam Əlinin ədalətilə bağlı əfsanələrdən biri də belə yaranır.

Muzeyin ekspedisiya qrupunun üzvü olan B.Çiraqov Comərd qalasıdan digər qalaların görüldüyünə də münasibət bildirir: "Comərd qalasının başından Lök qalası və Qalaboynu qalası asanlıqla görünür. Keçmişdə qalanın başında tonqal qalananda Uluxan qalası, Zivel qalası və hətta Zəylidkəki Mənsim qalasının keşikçiləri bunu görərək təhlükəsizlik tədbirləri görürmüşlər". Comərd adı ilə Kəlbəcərlə eyni sərhəddə yerləşən Qərbi Azərbaycan torpaqlarında da kənd vardır. Yelizavetpol(Gəncə) quberniyasının Zəngəzur qəzasında(İndiki Ermənistanın Gorus rayonunda) yerləşən bu kənd yerli tələffüz forması Comartlı olub. Mənşəcə kəngərli tayfasına mənsub ailələrin məskunlaşması nəticəsində yaranmışdır. 1988-ci ildə kəndin əhalisi ermənilər tərəfindən deportasiya edilmişdir.

Comərd qalası ilə bağlı Şamil Əsgərov yazır ki, Kəlbəcərdəki qalaların ən yüksəyi Comərd qalasıdır. Tədqiqatçı alim qalanın nə məqsədlə yaradıldığı, onun adının necə formalaşması və buradakı qəbristanlığa bağlı da də münasibət bildirib:

Bu qala Comərd kəndindən çox yuxarıda yerləşən hündür qayalığın başında tikildiyinə görə sonralar ona "Comərd qalası" adı verilmişdir. Kəlbəcər rayonunun bəlkə də 99,9 faizi bu qalaya çıxmamışdır. Qalanın Tərtər çayına sarı olan sol tərəfinin altı elə hündür sərt qayalıqdır ki, bura quşdan başqa heç bir canlı çıxıb enə bilməz. Qalanın Nəcəfəli kəndi istiqamətində, başqa sözlə sağ tərəfində uca, çıxılmaz divarlar hörülmüşdür. Burada dağıntı Lök qalasına nisbətən daha çoxdur. Ona görə ki, boşbeyin qızılaxtaranlar qalanın divarlarını bir neçə yerdən amonalları partladıcı maddəsi ilə dağıtmışdılar. Comərd qalasının başından insan özünü başqa bir aləmdə hiss edir. Hər yer-

də nəhəng-nəhəng qayalar adamın gözünü qamaşdırır. İlin bütün fəsilələrində buradan baxanda qaladan xeyli aşağıda qartalların uçduğunu seyr edərsən. Maşınla, atla qalaya nə qədər yaxınlaşmaq istəsən də yenə də 500 metr dikinə piyada çıxmalı olursan. Qaladan xeyli aşağıda yol aşırımında məzarların baş daşları torpağa batıb görünməz olan və kiçiklərə məxsus olduğu bilinməyən qəbristanlıq vardır. Çox güman ki, bu qəbristanlığın tarixi qalanın tarixindən də daha qədimdir. Bu əzəmətli qala da müdafiə məqsədi ilə inşa olunmuşdur.

Uluxan qalası. El arasında bu qala Uluxan və ya Qaraçanlı qa-

eynidir. Belə ki, qaladan həm qərbe - Tərtər çayına, həm də şərqə - Uluxançaya tunel – su yolu vardır.

Uluxançayın sol sahilində bu gün də xatirələrdə qalan qeyri adi bir təbiət möcüzəsi insanları heyran qoyurdu. Belə ki, buradaki çeşmədən 7 dəqiqə xalis mineral su qaynayır, ardınca 7 dəqiqə isə buz kimi təmiz su çıxırdı. Bu, bir möcüzədir və doğrudan da Kəlbəcəri möcüzələr diyarı adlandırılan yanılmayıblar.

Digər qalalar kimi Uluxan qalasının da yaxınlığında xeyli qədim mağaralar vardır. Son illər Uluxançayın sahilində Qaraçanlı kəndinə yol çəkilərkən partladılan qaya, qala ilə bağlı bir sirli məqamı üzə çıxarmışdı. Belə ki, son vaxtlara qədər qalaya çıxan

da Mollabayramlı qalası kimi alıb. Dəniz səviyyəsindən 2200 metr yüksəklikdə yerləşir. Yazılı mənbələrdə geniş adı çəkilməyə də 20-ci əsrin 60-cı illərindən sonra müəyyən məlumat verilir. Qala üç tərəfdən sıldırım qayalarla əhatə olunub. İdris Verdiyev 1969-cu ildə "Elm və həyat" jurnalında dərc etdiyi məqalədə bu abidəni Zivel qalası adı ilə qeyd edib. Qalanın Mollabayramlı, yaxud Zivel kəndinin hansına aid olması o dərəcədə əhəmiyyət kəsb etmir. Çünki bu kəndlərin sakinlərinin məskunlaşması qalanın tikilməsindən 8-9 əsr sonra baş verib. Əsas məsələ odur ki, bunlar Kəlbəcər qalalarıdır. Müəllif yazır ki, 4-cü dövrün vulkanik yaylasında yerləşən bu qalaya cənub və cənub şərqdən gediş-

olan Zar kəndində, həm də Zeylik çayının mənsəbində ibadət-gah yerləri olub.

Qazıxan qalası

Qazıxan qalası eyni adlı dağətəyi kəndin yaxınlığındadır. Bu kənd rayon mərkəzindən 45 km cənub-şərqdə yerləşir. Yaşlı nəslin nümayəndələri buraya Laçın rayonundan gəldiklərini bildirlər. Bu barədə araşdırmaçı Pərviz İsmayilov yazır ki, Qazıxanlı yaşayış məntəqəsini XIX əsrdə İndiki Laçın rayonu ərazisindəki Qazıxanlı kəndindən köçmüş əhali salmışdır.

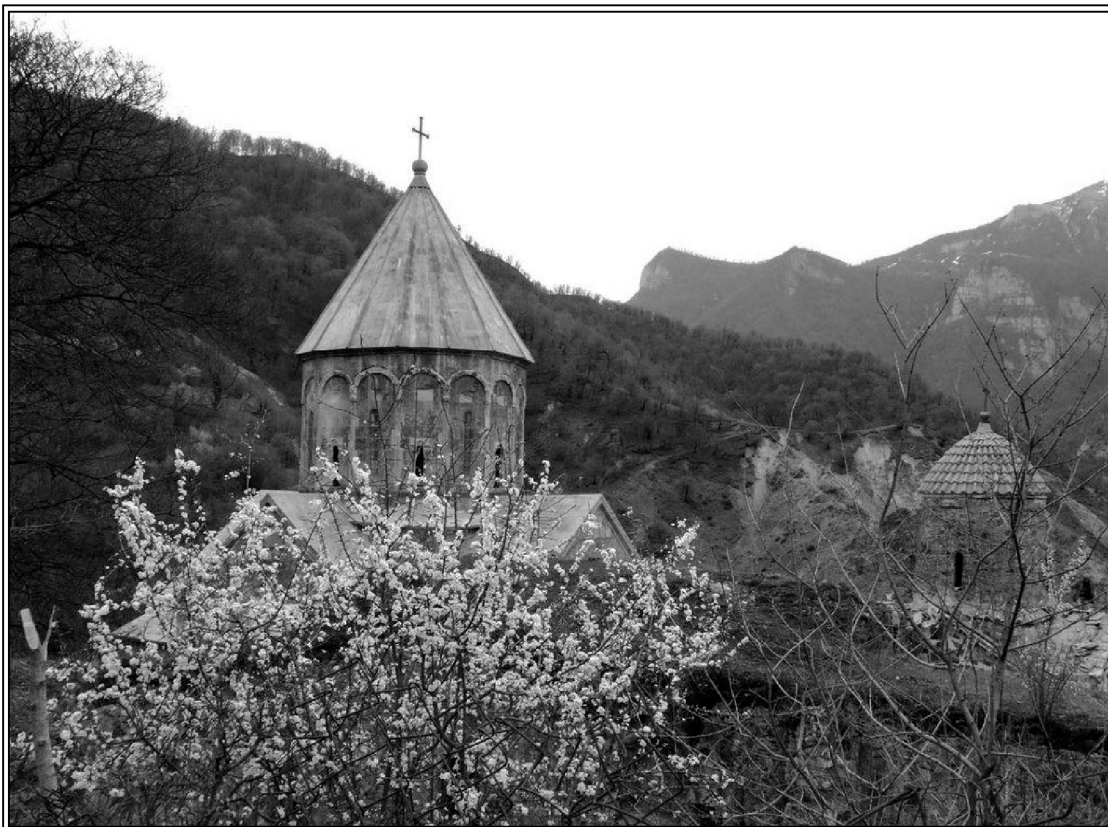
Buradakı qala Qazıxan çayının solunda, uca dağlar başında qərar tutub. Əzəmətli qayaların ətrafında olması Qazıxan qalasına daha da bir möhtəşəmlik verir. Qala dəniz səviyyəsindən 2308 metr yüksəklikdə yerləşir. Coğrafiya institutunun dissertantı olmuş Kəlbəcər sakini İdris Verdiyev yazır ki, qalanın Kalafalıq çayının sağ yamacına doğru, şimal-şərqdə olan tərəfində yamacın meyilliyi 55-60 dərəcədir. Qalaya giriş də buradandır. Burada qalınlığı 2 metr, hündürlüyü 10 metr güman edilən qala divarlarının qalıqları vardır. Bu qalanın içərisindəki tikililəri əsrlərin sili-suyu, qar-boranı dağıtmış, çox nişangahlar örtülü şəkildə qalmışdır. Qazıxan qalasının cənubunda yerləşən Məndil dağından buraya su kəməri çəkilmiş. Bunu aparılan müşahidələr sübut etmişdir. Kəlbəcər Tarix-Diyarşünaslıq muzeyində toplanmış materiallar içərisində Qazıxan qalası ilə bağlı bir rəvayət və tabloda qalanın yerləşdiyi ərazi və əhali barədə qısa məlumat verilir. Məlumatla görə bu qalanın yerləşdiyi kəndin sakinlərinin burada XVIII əsrdə məskunlaşdılar. Deyənlərə görə kəndin adı buradakı tayfaların başçısı olan Qazıxanın adı ilə bağlıdır. Qaladan həm şərqə-Qazıxan çayına, həm qərbe - Kalafalıq çayına tunel su yolları varmış.

Mənsim qalası

Mənsim qalası Kəlbəcər qalaları içərisində ən çox dağıntıya məruz qalmış tarixi abidələrdəndir. Qala demək olar ki, yerlə yeksan olmuşdur. Sonuncu yüzilliklərdə isə hətta daşları belə daşınaraq yaylaqda mal-qara hasarlarının tikintisində istifadə edilib. Mənsim qalası Zəylid kəndinin ərazisində yerləşib. Kəndlə qala arasında məsafə təxminən 6 kilometrdir. Qala Zəylid kəndinin Qərbi Azərbaycan torpağımız olan Basarkeçərin Yuxarı Şorca kəndi ilə sərhəddə yaxın, Qaraçı dərəsi yaylağından yuxarıda, Yal Yurdunun yaxınlığındakı Qonqur dağının sağ hissəsində yerləşir. Qonqurla Mənsim qalasını 700-800 metr məsafə ayırır. Qalanın su ilə təminatına gəldikdə isə Yal Yurdunun bulağı, Qonqurun bulağı və Qaraçı dərəsinin bulaqlarından istifadə edilib. Buradan Kəlbəcərin Yellicə kəndinə, qalanın cənub və cənub qərb tərəfindən Zəylid kəndinin özüne və kənd əhalisinin qışlaq kimi binə yerli olan Göl Binəsinə yol gedir. Son dövrlərə qədər əhalinin bu ərazilərdən yaylaq kimi istifadə etməsi və arana qışlağa gedən sürülərin buradan keçməsi qalaya böyük zərbə vurub.

(ardı gələn sayımızda)

Kəlbəcər -Qalalar muzeyi

lası kimi tanınıb. Qala Tərtərçayın sol yamacında Uluxançayın Tərtərə töküldüyü yerdə yerləşir. Təbii qayalıqlar əhatəsində, dəniz səviyyəsindən 1650 metr

gizli su yolu heç kimə məlum olmayıb. Bu siri qoruyub saxlayan qalanın sağ tərəfinin böyük bir çinçillik olması idi. Bu tarixi abidənin memarları olan ulularımız

gəliş yolu vardır. Qalanın ümumi sahəsi o biri üç qalanın hər birinin sahəsindən böyükdür. Zivel qalasının qalıqları Kəlbəcərin erməni hərbi brələşmələri tərəfindən

İmam Əli bir müddət burada qalaraq əhalinin vəziyyəti ilə tanış olur, vergi verənləri dinləyir, bu işdə özbaşınalıqlar olub-olmadığı ilə maraqlanır.

Əhali yaxınlıqdakı qayalıqlardan çinçilin uçub gələrək çayın qabağını kəsdiyini və bunun bir "dərya" əmələ gətirdiyini, bu dəryanın isə onların başqa kəndlərlə əlaqədə olduğu yolu kəsdiyini söyləyir. İmam Əli bu mənzərəni seyr edərək görür ki, insanlar qonşu kəndlərə uzaq bir məsafədən gedib-gəlməli olurlar. Beləliklə imam Əli geri qayıdaraq böyük bir qoşunla gəlir və kəndin qarşısındakı qayalıqları qoşunla dağıdaraq dərya əmələ gətirmiş suyun qabağını təmizləyir. Çayın səviyyəsi 2-3 metr aşağı düşür. Bununla da insanlar yol rahatlığı tapır. İmam Əli buradakı qalanın adını qəssabın şərəfinə Comərd qalası qoyur. Comərd qalasının əfsanəsilə dillərdə əzbər olan imam Əlinin ədalətilə bağlı əfsanələrdən biri də belə yaranır

yüksəklikdə qərar tutan bu abidə IV dövrün vulkanik lava örtüyünün üstündə yerləşir. Eni 100-200, uzunluğu isə 500-600 metrlik bir sahədə ibarətdir. Uluxan qalası da elmi tədqiqatdan kənarda qalmış tarixi abidələrimizdəndir. Kəlbəcərlə coğrafiyaçı İdris Verdiyev yazır ki, qalanın şimal hissəsində 20 metr hündürlüyündə bürç və qalanın əsas giriş qapısı vardır. Müəllif qeyd edir ki, bu qalanın da tikiliş forması o biri qalalarda olduğu kimi

çaydan qalaya gedən yolu bu çinçilliyin altı ilə aparıb. Yolun üstündən sal döşənərək onun da üst qatı həmin təbii çinçilliklə örtülüb. Beləliklə ərazidən keçən heç kimin ağına gəlməzdi ki, təbii çinçillərin altı ilə bir yol var. Bu gizli yol çayın göllənən yerinə qədər gedib çıxırdı.

Mollabayramlı - Zivel qalaları

Bu tarixi abidə elin yaddaşın-

işğal edilənədək qalmaqda idi. Bu qala da digər Kəlbəcər qalaları kimi Böyük qala və kiçik qaladan ibarət olub. Böyük qalaya iki giriş qapısı vardır. Çox güman ki, bu qaladan da həm Tərtər çayına, həm də cənuba Qara Arxac çayına tunel yolu olub. Ötrdəki kalafa yerlərindən mis və qabların qabların, o cümlədən küpə qalıqlarının tapılması bölgədə sənətkarlığın inkişaf etdiyinə bir işarədir. Qeyd edək ki, Zivel qalasının içrisində və ona yaxın